

DRŽAVNO NATJECANJE IZ ASTRONOMIJE 2018. GODINE
3. RAZRED
TOČNI ODGOVORI

Zadaci za državno natjecanje iz astronomije
2018.

3. razred srednje škole
16.–18. svibnja 2018. godine

ZADACI

12

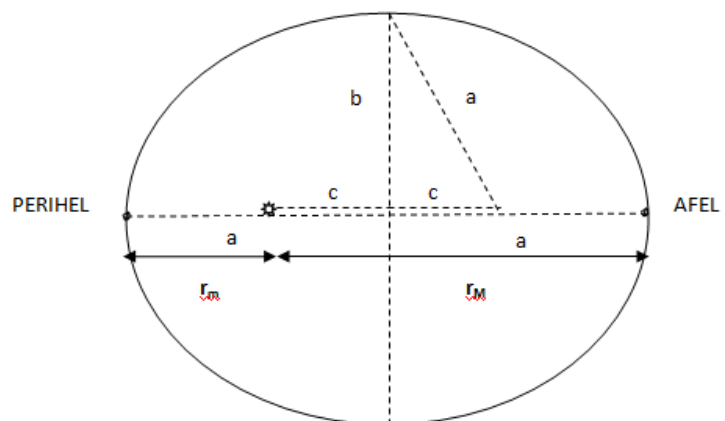
1. Usporedite omjer brzina u perihelu i afelu za Saturn, čiji je numerički ekscentricitet najveći od jovijalnih planeta i iznosi 0,056 i Neptun, čiji je numerički ekscentricitet najmanji od jovijalnih planeta i iznosi 0,009. Skicirajte elipsu, tako da općenito označite perihel, afel, veliku poluos, linearni ekscentricitet, maksimalni i minimalni radijus-vektor!

/Uputa: sve rezultate zapisati u obliku jedne cijele znamenke i četiri znamenke poslije decimalnog zareza/

$$e_S = 0,056$$

$$e_N = 0,009$$

$$\frac{v_S}{v_N} = ?$$

(skica: točno označeni perihel, afel, a, c, r_M i r_m po 0,5 boda, ukupno 3 boda)

Skica prikazuje udaljenost planeta od Sunca u perihelu (r_m) i afelu (r_M), veliku (a) i malu (b) poluos elipse i linearni ekscentricitet (c) elipse.

Prema skici je vidljivo da je radijus-vektor planeta maksimalan, udaljenost je najveća, kada se planet nalazi u afelu:

$$r_M = a + c \quad (1 \text{ bod})$$

Radijus-vektor planeta je minimalan, udaljenost je najmanja, kada se planet nalazi u perihelu:

$$r_m = a - c \quad (1 \text{ bod})$$

Izduženost putanje planeta iskazuje se numeričkim ekscentricitetom:

$$e = \frac{c}{a} \quad (1 \text{ bod})$$

Prema izrazu za numerički ekscentricitet slijedi:

$$c = e \cdot a$$

Izraze za najveću (r_M) i najmanju (r_m) udaljenost možemo pisati:

$$r_M = a + c = a + e \cdot a = a(1 + e)$$

$$r_m = a - c = a - e \cdot a = a(1 - e)$$

Omjer najveće i najmanje udaljenosti možemo izraziti:

$$\frac{r_M}{r_m} = \frac{1+e}{1-e} \quad (1 \text{ bod})$$

Uvrštavanjem poznatih vrijednosti za numerički ekscentricitet možemo odrediti omjer najveće i najmanje udaljenosti za Saturn i Neptun:

$$O_S = \frac{1+e_S}{1-e_S} = \frac{1+0,056}{1-0,056} = 1,1186 \quad (1 \text{ bod})$$

$$O_N = \frac{1+e_N}{1-e_N} = \frac{1+0,009}{1-0,009} = 1,0182 \quad (1 \text{ bod})$$

U afelu i perihelu brzina planeta ima samo normalnu komponentu, primjenjujemo III. Keplerov zakon prema kojem slijedi:

$$r \cdot v_n = \text{konst.}$$

$$r_M \cdot v_a = r_m \cdot v_p \quad (1 \text{ bod})$$

Prema III. Keplerovom zakonu omjer brzina u perihelu i afelu obrnuto je razmjeran najmanjoj i najvećoj udaljenosti:

$$\frac{v_p}{v_a} = \frac{r_M}{r_m} \quad (1 \text{ bod})$$

Usporedba omjera brzina u perihelu i afelu za Saturn i Neptun:

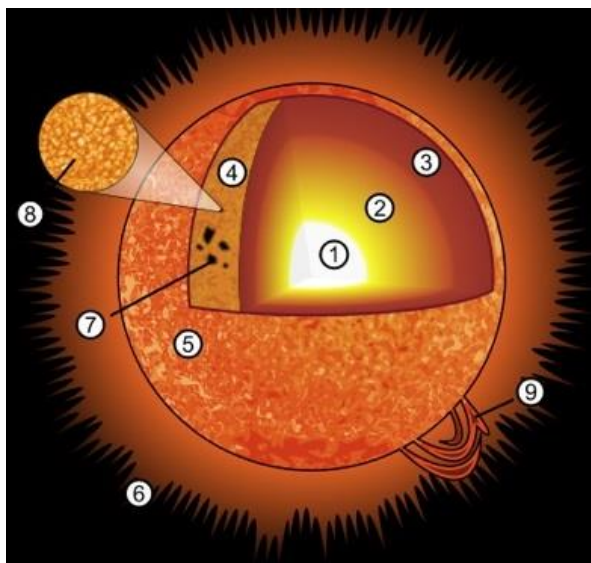
$$\frac{O_S}{O_N} = \frac{1,1186}{1,0182} = \mathbf{1,0986} \quad (1 \text{ bod})$$

Omjer brzina Saturna u perihelu i afelu za 1,0986 veći je od omjera brzina Neptuna.

Napomena: priznati i zaokruživanje na treću decimalu

$$\frac{O_S}{O_N} = \frac{1,119}{1,018} = 1,099$$

2. Upoznajmo našu zvijezdu Sunce kroz nekoliko slika.

Slika 1

Brojevi 1–3 odnose se na građu Sunca:

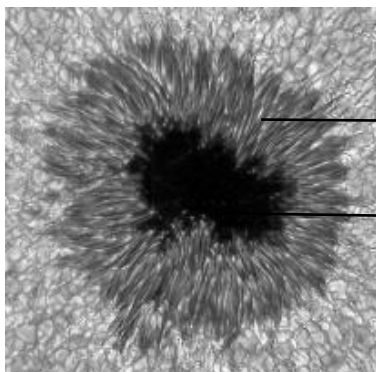
- 1 – zona nuklearnih reakcija (0,5 boda)
- 2 – radijativna zona (0,5 boda)
- 3 – konvektivna zona (0,5 boda)

Brojevi 4–6 odnose se na atmosferu Sunca:

- 4 – fotosfera (0,5 boda)
- 5 – kromosfera (0,5 boda)
- 6 – korona (0,5 boda)

Brojevi 7–9 odnose se na pojave na površini Sunca:

- 7 – pjege (0,5 boda)
- 8 – granule (0,5 boda)
- 9 – prominencija (0,5 boda)

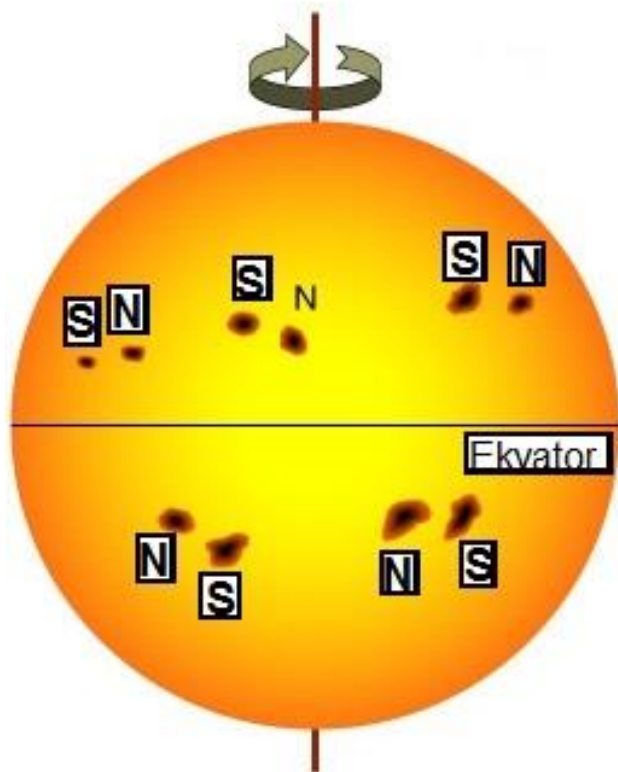

Slika 2. prikazuje strukturu Sunčeve pjege:

polusijenka lat. penumbra

sjenka lat. umbra

(svaki točan odgovor 0,5 boda, ukupno 2 boda)

Slika 3 odnosi se na magnetsko polje Sunčevih pjege.

Grupe pjege imaju jasno uočljivu građu i sastoje se od:

vodilice i pratilice.

(1 odgovor 0,5 boda, ukupno 1 bod)

U manje pravokutnike na slici 3 upišite polove magnetskog polja pojedinih pjege.

(sve točno na sjevernoj polutci: 1 bod)

(sve točno na južnoj polutci: 1 bod)

U duži pravokutnik upišite naziv zamišljene kružnice na Suncu u odnosu na koju su grupe pjege postavljene 'ukoso'.

(0,5 boda)

Ukratko obrazložite svoj odgovor:

vodilica je smještena bliže ekvatoru; ako je vodilica sjevernog polariteta, pratilica je južnog; redoslijed polariteta obratan je na suprotnoj Sunčevoj polutci.

(1 bod)

Što se događa s polaritetom pjega pri prijelazu u idući ciklus Sunčeve aktivnosti?

U idućem ciklusu redosljed polariteta se mijenja i obratan je u odnosu na prethodni .

(1 bod)

Prema poznatoj vrijednosti za efektivnu temperaturu Sunčeve fotosfere u iznosu od 5780 K, odredite maksimalnu valnu duljinu zračenja Sunca!

(Napomena: rezultat izraziti u [nm]; Wienova konstanta iznosi $c_w = 2,9 \cdot 10^{-3} mK$)

$T = 5780 K$ Wienov zakon određuje odnos maksimalne valne duljine zračenja i termodinamičke temperature crnog tijela:

$\lambda_{\max} = ?$ $\lambda_{\max} \cdot T = c_w$ (1 bod)

$$\lambda_{\max} = \frac{c_w}{T} = \frac{2,9 \cdot 10^{-3}}{5780} = 5,0173 \cdot 10^{-7} = \mathbf{501,7 \text{ nm}}$$
 (1 bod)

-

3. Proučimo hipotetski dvojni sustav zvijezda u kojemu jedna komponenta ima 1 masu Sunca, a druga komponenta 4 mase Sunca. Ako je komponenta manje mase udaljena od centra mase 100 a_j , odredite:

- udaljenost masivnije komponente od centra mase, na način da prvo izvedete primjenom općeg zakona gravitacije izraz koji ćete pri tom koristiti i navedete uvjet koji ste uzeli u obzir u izvodu;
- udaljenost između komponenti;
- period rotacije za ovaj dvojni sustav (rezultat izrazite u godinama), tako da masu Sunca odredite prema poznatim vrijednostima Zemljine putanje (period revolucije i velika poluos staze);

$$G = 6,67 \cdot 10^{-11} \text{ Nm}^2\text{kg}^{-2}$$

/Uputa: sve rezultate zapisati u obliku jedne cijele znamenke i dvije znamenke poslije decimalnog zareza uz odgovarajući red veličine i mjernu jedinicu/

$$\begin{aligned} M_1 &= 1M_s \\ M_2 &= 4M_s \\ r_1 &= 100 a_j \end{aligned}$$

a) Uvjet prema kojem radimo izvod je da se obje komponente kreću po kružnicama oko zajedničkog centra mase. (1 bod)

Izjednačavanjem izraza za gravitacijsku silu i općeg zakona gravitacije silu (1) odredimo izraze za ubrzanje prve (2) i druge komponente (3):

$$m \cdot g = G \frac{M_1 M_2}{r^2} \text{ gdje je } m = M_1 = M_2 \quad (1)$$

$$r_2 = ?$$

$$g_1 = G \frac{M_2}{r^2} \quad (2)$$

$$r = ?$$

$$T = ?$$

$$g_2 = G \frac{M_1}{r^2} \quad (3) \quad (1 \text{ bod})$$

$$d = ?$$

Centripetalne akceleracije za svaku komponentu dvojnog sustava izjednačimo s akceleracijom gravitacijske sile (5) i (6) tako da brzinu izrazimo polumjerom i periodom ophoda staze T:

$$g_1 = \frac{v_1^2}{r_1} = \frac{4 \pi^2 r_1}{T^2} = G \frac{M_2}{r^2} \quad (5)$$

$$g_2 = \frac{v_2^2}{r_2} = \frac{4 \pi^2 r_2}{T^2} = G \frac{M_1}{r^2} \quad (6) \quad (1 \text{ bod})$$

Sređivanjem omjera g_1/g_2 (7) dobijemo osnovni izraz koji ćemo koristiti za račun (8):

$$\frac{\frac{4 \pi^2 r_1}{T^2}}{\frac{4 \pi^2 r_2}{T^2}} = \frac{G \frac{M_2}{r^2}}{G \frac{M_1}{r^2}} \quad (7)$$

$$\frac{r_1}{r_2} = \frac{M_2}{M_1} \quad (8) \quad (1 \text{ bod})$$

Udaljenost druge komponente dobijemo sređivanjem izraza (8) i uvrštavanjem u izraz (9):

$$r_2 = \frac{M_1 r_1}{M_2} = \frac{1 M_S \cdot 100}{4 M_S} = \mathbf{25 \text{ aj}} \quad (9) \quad (1 \text{ bod})$$

- b) Komponente dvojnog sustava uvijek se nalaze na dijametralno suprotnim točkama svojih staza i zato je zbroj polumjera tih staza jednak udaljenosti između njih (10):

$$r = r_1 + r_2 = 100 + 25 = \mathbf{125 \text{ aj}} \quad (10) \quad (1 \text{ bod})$$

- c) Za putanju Zemlje oko Sunca poznate su vrijednosti:

$$a = 149,6 \cdot 10^6 \text{ km} = 149,60 \cdot 10^9 \text{ m} \quad (0,5 \text{ boda})$$

$$T = 1 \text{ god} = 365 \text{ d} \cdot 24 \text{ h} \cdot 3600 \text{ s} = 3,15 \cdot 10^7 \text{ s} \quad (0,5 \text{ boda})$$

Kako bismo izveli izraz za masu Sunca, centripetalnu silu izjednačimo s općim zakonom gravitacije (11) i zatim brzinu izrazimo velikom poluosi Zemljine putanje i njezinim periodom revolucije oko Sunca (12), uvrstimo potrebne vrijednosti i izračunamo masu Sunca:

$$\frac{m_Z v_Z^2}{a} = G \frac{m_Z M_S}{a^2} \quad (11)$$

$$M_S = \frac{v_Z^2 a}{G} = \frac{\frac{4\pi^2 a^2}{T^2} a}{G} = \frac{4\pi^2 a^3}{G T^2} \quad (12) \quad (1 \text{ bod})$$

$$M_S = \frac{4\pi^2 (149,6 \cdot 10^9)^3}{6,67 \cdot 10^{-11} \cdot (3,15 \cdot 10^7)^2} = \mathbf{1,99 \cdot 10^{30} \text{ kg}} \quad (1 \text{ bod})$$

Poznati izraz za treći Keplerov zakon za sustav dviju masa dobijemo tako da zbrojimo izraze za akceleraciju prvog i drugog tijela (5) i (6) i uzmemo u obzir da je zbroj polumjera jednak udaljenosti komponenata (10), te tako prema relacijama (13), (14) i (15) dobijemo izraz za period (16):

$$\frac{4\pi^2 r_1}{T^2} + \frac{4\pi^2 r_2}{T^2} = G \frac{M_2}{r^2} + G \frac{M_1}{r^2} \quad (13)$$

$$\frac{4\pi^2}{T^2} (r_1 + r_2) = \frac{G}{r^2} (M_1 + M_2) \quad (14)$$

$$\frac{r^3}{T^2} = \frac{G}{4\pi^2} (M_1 + M_2) \quad (15) \quad (1 \text{ bod})$$

$$T = 2\pi \sqrt{\frac{r^3}{G (M_1 + M_2)}} \quad (16) \quad (1 \text{ bod})$$

Prije računa za period, mase obje komponente i udaljenost izrazimo prema SI sustavu:

$$M_1 = 1 M_S = 1,99 \cdot 10^{30} \text{ kg}$$

$$M_2 = 4 M_S = 7,96 \cdot 10^{30} \text{ kg} \quad (1 \text{ bod})$$

$$r = 125 \text{ aj} \cdot 149,6 \cdot 10^9 = 1,87 \cdot 10^{13} \text{ m} \quad (1 \text{ bod})$$

$$T = 2\pi \sqrt{\frac{(1,87 \cdot 10^{13})^3}{6,67 \cdot 10^{-11} (1,99 + 7,96) \cdot 10^{30}}} = 1,97 \cdot 10^{10} \text{ s} = \mathbf{625,39 \text{ god}}$$

Napomena: priznati i zaokruženi rezultat **625,40** god!

(1 bod)

Da bismo rezultat izrazili u godinama, dobivenu vrijednost za period u sekundama podijelili smo s vrijednošću koliko jedna godina ima sekundi, što je već određeno pod c):

$$1 \text{ god} = 365 \cdot 24 \cdot 3600 = 3,15 \cdot 10^7 \text{ s}$$

4. Na slici je dio zvjezdane karte koji prikazuje i zvijezde s otkrivenim egzoplanetima udaljene do 100 gs.
- U pravokutnike upišite veličine koje se nalaze na koordinatnim osima i navedite odgovarajuće mjerne jedinice; (svaki točan odgovor 0,5 boda, ukupno 2 boda)
  - Na karti zaokružite položaj Hijada, Plejada i Velike Orionove maglice i napišite njihove nazive; (svaki točan odgovor 1 bod, ukupno 3 boda)
  - Odredite položaj proljetne i ljetne točke i pored karte navedite točne koordinate; (položaj za jednu točku 0,5 boda – koordinate za jednu točku 0,5 boda, ukupno 2 boda)
  - Strelicom prikažite položaj zvijezde s egzoplanetom koja se nalazi iznad Aldebarana (malo pomaknuta prema gore i ulijevo); (1 bod)
  - Strelicom označite položaj Capelle (Kapele) i Algola i navedite njihove oznake (grčko slovo i kratica zvijezda). (svaki točan odgovor 0,5 boda, ukupno 2 boda)

